

УДК 342.7:376.014.12]:355-057.36-058.57

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2024.42.03>

Горінов П. В., Драпушко Р. Г.

ПРАВО НА ІНКЛЮЗИВНУ ОСВІТУ ДЛЯ ВЕТЕРАНІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ

Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю науково-теоретичного та практичного обґрунтування стратегій і механізмів реалізації права на освіту для ветеранів російсько-української війни. Основний акцент дослідження зроблено на питаннях організації інклюзивної освіти, перекваліфікації, а також набуття нових професійних навичок, що є критичними для успішної реінтеграції військовослужбовців у цивільне суспільство.

Проблематика інклюзивної освіти знаходиться у фокусі наукових досліджень і практичних ініціатив, що здійснюються як представниками академічної спільноти, так і бізнес-структурами, громадськими організаціями, міжнародними та національними волонтерськими об'єднаннями, фахівцями державного управління та активними громадянами. Це свідчить про її високу актуальність у сучасному контексті соціально-економічного розвитку України.

У статті здійснюється дослідження питань реалізації права на освіту для ветеранів російсько-української війни, враховуючи досвід провідних зарубіжних практик. Особливу увагу приділено необхідності створення комплексних і взаємопов'язаних організаційно-правових, методичних, психолого-емоційних та фінансових механізмів, які б забезпечували ефективну інтеграцію студентів-ветеранів в освітній процес. Важливим аспектом є врахування специфічних потреб ветеранів, обумовлених їх віковими особливостями, фізичним і психоемоційним станом, а також багатограним досвідом, здобутим під час виконання військових обов'язків.

У дослідженні наголошується на необхідності активної взаємодії державних інституцій, бізнесу, громадських організацій та закладів вищої освіти з метою розробки та впровадження інноваційних, креативних і інклюзивних підходів до організації спеціальної освіти для ветеранів, що враховували б унікальні виклики, пов'язані з травмами та інвалідністю, отриманими внаслідок воєнних дій. Важливою складовою цієї роботи є створення сприятливого, дружнього освітнього середовища, яке б максимально враховувало потреби ветеранів і сприяло їхній успішній соціальній та професійній інтеграції.

З метою посилення довіри та підтримки ветеранів у середовищі закладів вищої освіти доцільно звернути увагу на досвід Сполучених Штатів Америки, де широко застосовується практика відзначення «місяця вдячності військовим» у рамках університетських програм. Цей підхід сприяє формуванню інклюзивного освітнього простору, який визнає і підтримує внесок військовослужбовців у захист національної безпеки.

З огляду на значущість державної ініціативи, що передбачає можливість безкоштовного професійного навчання для учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни в Центрах професійно-технічної освіти Державної служби зайнятості, вважаємо доцільним поширення даної програми на заклади вищої освіти. Це розширення сприятиме не лише професійній реалізації ветеранів у мирному житті, але й забезпечить підготовку фахівців, здатних зробити вагомий внесок у відбудову та розвиток України. У контексті сучасних викликів, пов'язаних з післявоєнною реконструкцією держави, набуття нових професійних компетенцій ветеранами є не тільки індивідуальною потребою, але й суспільно значущим завданням.

Ключові слова: права ветеранів, реалізація права на інклюзивну освіту, учасники бойових дій, право на інклюзивну освіту, воєнний стан, ветеранська політика, Центр професійно-технічної освіти Державної служби.

Актуальність досліджуваної тематики обумовлена нагальною потребою у створенні цілісних програм адаптації ветеранів російсько-української війни до цивільного життя, що ґрунтуються на системному підході. В умовах затяжної збройної агресії, що триває понад десятиріччя, понад мільйон українських військовослужбовців виконують свої обов'язки, забезпечуючи захист національної безпеки держави. В процесі цієї боротьби вони накопичують унікальний бойовий досвід, підвищують рівень професійної майстерності, освоюють нові навички та компетенції, необхідні для виживання в умовах війни. Проте, з 2014 року, багато українських

воїнів, які отримали поранення, досягли граничного віку для служби або мають вагомні сімейні обставини, змушені завершити військову службу та повернутися до цивільного життя. Шлях ветерана, таким чином, є продовженням боротьби, але вже в умовах цивільного середовища, де виклики, з якими вони стикаються, часто виявляються не менш складними, ніж на полі бою. Важливо підкреслити, що держава та суспільство далеко не завжди пропонують адекватні та дієві механізми для подолання цих викликів, що значно ускладнює процес реінтеграції ветеранів у мирне життя.

Вважаємо, що якісна освіта ветеранів дасть можливість їм мати впевненість в подальшому повоєнному житті і нові стимули і можливості для реалізації здібностей та талантів. Відповідно, дослідження шляхів реалізації права на інклюзивну освіту для ветеранів російсько-української визвольної війни має наукове, практичне значення як для держави, ветеранів, так і для освітньої системи в якості рекомендаційних матеріалів. Питання інклюзивної (спеціальної) освіти ветеранів досліджували як науковці-освітяни, так і фахівці державних органів Міністерства у справах ветеранів України, бізнес компанії, координатори спеціалізованих ветеранських програм і представники міжнародних організацій та громадянського суспільства, адже, на думку Олександра Порхуна, «ефективна реалізація ветеранської політики залежить не тільки від «центру», а й від кожного, хто працює на місцях, у громадах [7].

Окремі аспекти дослідження були предметом пошуків Бетлій О., Ганущак Ю., Даниленко Д., Савчук Ю., Федорович І., Шерстюк Р. П., Стойко І. І., Паляниця В. А., Череватюк В. Б., Сопілко І. М, Шуст Н. Б. та інших авторів, праці яких нами опрацьовані, в тому числі і наші особисто [13, 14, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25].

Відзначимо зусилля експертної ветеранської спільноти, представників сталих і професійних громадських та благодійних організацій, які об'єдналися та сформулювали спільне бачення майбутньої державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей [4].

Вагомими є зусилля бізнес спільнот щодо розробки й участі в проєктах адаптації ветеранів, у тому числі і в освітній сфері. Так, наприклад, програма «Метінвесту» з адаптації ветеранів визнали найкращою в Україні [8], а Сільпо, Starlight Media та SoftServe мають ветеранські корпоративні політики та досвід, які можуть стати путівником для інших [9].

Заслужують схвалення ініціативи закладів вищої освіти як українських, так і зарубіжних та окремих науковців щодо розробки заходів посилення інклюзивності освіти для ветеранів війни та членів їхніх сімей [10, 11, 12, 15, 16, 17].

Інклюзивна освіта є об'ємним дослідженням, а питання інклюзивної освіти для ветеранів російсько-української війни має особливе значення для нашої держави з метою вироблення відповідних рекомендацій.

Метою дослідження є аналіз шляхів реалізації права на освіту для ветеранів російсько-української визвольної війни та формулювання відповідних пропозицій.

З моменту повномасштабного вторгнення багато молодих і мотивованих людей стали на захист своєї Держави, проявили героїзм, силу духу та здатність до творчого вирішення поставлених завдань.

Сьогодні у державному реєстрі зареєстровано 1,2 млн ветеранів, але, розуміємо, скільки наразі жінок і чоловіків перебувають на фронті і ще не мають статусу....., а після перемоги кількість ветеранів та осіб, які належать до політики Мінветеранів (зокрема, членів їхніх родин), становитиме 5–6 млн осіб [19]. На державному і місцевих рівнях фахівці, громадянське суспільство, ветеранські організації, констатують, що в українському суспільстві існує потреба якісного осучаснення ветеранської політики, особливо щодо її інклюзивності та доступності для різних категорій людей.

«Затяжний характер російської збройної агресії проти незалежності України обумовив тривалість активних бойових дій, жорстокий характер яких прогнозовано збільшить кількість українських захисників, які у найближчій перспективі матимуть статус «ветеран війни», а їхня частка в суспільстві буде зростати. Важливо розуміти неоднорідність ветеранської спільноти, щоб адекватно спрогнозувати їхні потреби після повернення до цивільного життя, розбудувавши комплексний підхід для швидкої та нетравматичної реінтеграції їх у мирне життя.

Світовий та український досвід доводить невтішну статистику – військові дії погіршують демографічні показники та запускають тривалий і масштабний процес мілітаризації й інвалідизації суспільства. Україна не стала виключенням і вже має невтішну динаміку збільшення осіб з інвалідністю в цілому у країні [5]. Окремо зупинимось на питаннях розмінування території, як під час воєнних дій так і після, що призводить до травмування та загроз каліцтва, що свідчить про тривалість існування проблематики травмування у суспільстві.

З метою пошуку відповідей щодо подальшої адаптації наших захисників, вже зараз є зрозуміло, що базовим напрямком адаптації ветеранів є їх освіта, що дасть можливість в подальшому їм бути професійно реалізованими та суспільно корисними. Враховуючи, що серед ветеранів є багато молодих людей, тому важливим є питання якісного планування їх майбутнього як під час війни, так і у повоєнний час.

Відзначимо важливість участі ветеранів у становленні національної ідентичності нашої молоді, основа якої є українська учнівська та студентська молодь. «Національна ідентичність в сучасних умовах – це доволі динамічний процес, який включає в себе і перебіг, і результат самоусвідомлення українцями своїх ментальних особливостей як: свобода, гідність, безстрашність, самопожертва, розуміння свого призначення у захисті Вітчизни, сутнісних рис нації, базових цінностей, як: культура, національна держава, церква, національна мова, місія тощо. У подальшому національна самоідентичність українців є тим чинником, який дасть можливість у повоєнний час об'єднатись навколо ідеї відновлення української держави та повернення наших громадян назад на Батьківщину [18].

Основне питання шляхів інклюзивності освіти для ветеранів є потреба чітко виокремлення наявних викликів, які існують в середовищі інклюзивної освіти ветеранів та окреслити шляхи їх вирішення. На думку американських фахівців, «є п'ять сфер, у яких студенти-ветерани, а також усі студенти, які вступають до вищої освіти поза традиційним шляхом від середньої школи до коледжу, відчувають труднощі. Це догляд за дітьми, фінансування їхньої освіти, працевлаштування, консультування перед вступом до коледжу та підключення до мережі рівних» [12].

Українська специфіка адаптації ветеранів передбачає вирішення наступних додаткових завдань щодо:

- стрімкого зростання кількості ветеранів і сімей загиблих захисників, які потребують соціальної підтримки та виплат;
- дефіциту фінансових ресурсів для забезпечення всіх виявлених потреб ветеранів, їх сімей та членів сімей загиблих захисників;
- неможливості спрогнозувати кількість ветеранів, які матимуть право на державну підтримку після завершення війни;
- прогресування масштабу необхідної соціальної підтримки та адресних потреб у сфері захисту прав ветеранів, зокрема у невідкладній психологічній та медичній допомозі, реабілітації серед військовослужбовців з числа ветеранів, членів сімей загиблих захисників;
- виявлення численних порушень на місцях при процедурі мобілізації (поверхневий розгляд документів, формальне проходження військово-лікарських комісій), а також відсутність чи неякісне навчання мобілізованих без військового досвіду, що підвищує ризик бути травмованим чи загинути;
- відсутності дієвих інструментів для переходу від військового до цивільного життя;
- формування запиту у суспільстві на оновлення визначення поняття «ветеран» та відповідних йому критеріїв, у тому числі, для набуття та реалізації права на соціальний захист;
- потреби у відзначенні внеску цивільних осіб у протидію сучасній загрозі (волонтерів, цивільних розміновувачів, рятувальників тощо), із вирізненням від внеску ветеранів [6].

Розробка відповідних програм ветеранської політики повинна враховувати всі ці виклики, а також унікальність і практичну спрямованість досвіду майбутніх студентів-ветеранів. Ці студенти володіють технічними, інформаційними та іншими практичними навичками, здобутими під час військової служби, що робить їх надзвичайно цінними для будь-якої академічної аудиторії та професійної сфери в майбутньому. Відповідно, значна відповідальність покладається на викладачів та керівників освітніх програм, а також на представників бізнес-спільноти

у підтримці цих студентів під час їх переходу від військового до цивільного життя. Ця підтримка має включати сприяння реалізації їхнього потенціалу та використання навичок, набутих при захисті Батьківщини, з метою забезпечення їх успішної адаптації й інтеграції в цивільне суспільство.

Перший позитивний досвід вже є. Так, директор з корпоративних комунікацій групи «Метінвест» Олег Давиденко зауважив, що «компанія робить акцент на двох основних напрямках – соціальній адаптації ветеранів, зокрема, психологічній і медичній допомозі, та професійній адаптації, зокрема навчанні та перекваліфікації. Наприклад, бажання здобути вищу освіту в університеті «Метінвест Політехніка» цього року висловило понад 15 ветеранів [8].

У Сільпо, SoftServe та Starlight Media стверджують, що надають можливість ветерану обрати, чим він хоче займатися на роботі після повернення: змінити спеціальність, навчитися новому або підтягнути старі навички [9].

У контексті зазначених вимог важливою складовою для ветеранів є емпатійний аспект, зокрема потреба у підтримці комунікації з колегами та керівництвом з попереднього місця праці. Це стосується як періоду їхньої військової служби, так і часу після повернення до цивільного життя. Така взаємодія є ключовою для забезпечення можливості ветеранів бути почутими та вислуханими, що, у свою чергу, сприяє їхній успішній соціальній і професійній реінтеграції в колектив.

Представники компанії «Сільпо» зазначають, що у їхній структурі функціонує спеціалізований підрозділ, який займається питаннями підтримки ветеранів, забезпечуючи постійний зв'язок з ними як під час військової служби, так і після повернення до цивільного життя. Аналогічно, всі три роботодавці підтвердили наявність інклюзивних політик у своїх компаніях, зокрема забезпечення доступності більшості офісів для людей з інвалідністю. «Сільпо», зокрема, адаптує робочі місця для ветеранів з пораненнями чи ампутаціями, тоді як компанії «SoftServe» та «Starlight Media» надають можливість працювати дистанційно, що знімає необхідність приїзду до офісу [9].

Варто підкреслити, що бізнес-структури, які працюють з ветеранами, приділяють значну увагу їхнім фізичним можливостям та емоційному стану, адаптуючи робочі місця відповідно до потреб ветеранів. Особлива увага приділяється формуванню емпатійної культури у роботодавців, трудових колективах і серед самих ветеранів після їх повернення до цивільного життя.

Ураховуючи, що військові з порушеннями здоров'я бажають працювати та мають потенціал для успішного набуття трудових навичок через освіту та механізми індивідуальної підтримки зайнятості, тоді слід посилити інституційні можливості закладів професійно-технічної та вищої освіти, бізнес середовища в цій сфері. «Можливість працювати для цієї групи осіб має велике значення з матеріальної точки зору, соціальної інтеграції та слугує ефективним методом самореалізації та реабілітації. Підхід до реалізації принципів інклюзивного навчання на практиці тісно пов'язаний з двома проблемами: усунення можливих бар'єрів як процесу та досягнення доступності освітніх послуг та програмою фінансування освітніх послуг ветеранів-інвалідів [13].

У сучасних умовах активної участі молоді у захисті України, освітні програми для ветеранів набувають особливого значення і мають бути пріоритетом для закладів освіти. Ці програми повинні відповідати на виклики часу, пропонуючи нові форми роботи зі студентами, які повернулися з війни. В Україні вже розпочато розробку спеціальних пілотних освітніх програм для ветеранів, однак, як в Україні, так і за кордоном, зберігається потреба в подальшому підвищенні рівня інклюзивності в освітніх закладах. При розробці таких навчальних програм важливо враховувати фізичні параметри аудиторій, забезпечення доступності для людей з інвалідністю, а також наявність транспортних можливостей для під'їзду до місця навчання. Крім того, необхідно передбачити можливість використання різних форматів навчання, включаючи очне, дистанційне та дуальне навчання, щоб забезпечити максимальну гнучкість та ефективність освітнього процесу для ветеранів.

Сучасна практика демонструє, що студенти-ветерани та військовослужбовці, які продовжують службу, присутні у більшості аудиторій закладів вищої освіти у всьому світі, незалежно

від того, чи обізнані про це викладачі. Проте, багато навчальних закладів стикаються з браком ресурсів, фінансування та необхідних знань для створення сприятливих умов, які б забезпечували почуття підтримки та приналежності для цих студентів. У зв'язку з цим, пошук фінансових можливостей через міжнародні організації, що надають відповідні гранти, стає ключовим напрямком діяльності університетів у контексті розширення інклюзивних програм.

Військове середовище характеризується високим рівнем організованості, де більшість рішень вже прийняті, а завдання чітко сформульовані, що забезпечує сувору виконавчу дисципліну. На відміну від цього, університетське середовище пропонує студентам значно більшу свободу, що може бути незвичним для ветеранів, які звикли до чітких вказівок і структурованості. Ці особливості поведінки ветеранів необхідно враховувати при організації навчального процесу та в комунікаціях між ветеранами та іншими учасниками освітнього процесу. Це сприятиме більш ефективній адаптації ветеранів до нових умов навчання та забезпеченню їхньої інтеграції в академічне середовище.

Наступним, не менш важливим елементом для організації інклюзивного навчання ветеранів є емоційна складова, навички спілкування з ветеранами, особами з інвалідністю для інших стейкхолдерів освітнього процесу. Так, наприклад досвід університету Південної Флориди свідчить про те, що «люди, пов'язані з армією, мають власну систему цінностей, власні культурні та суспільні норми, власну мову та власний гумор. Ми допомагаємо нашим викладачам, співробітникам і студентам зрозуміти, як студенти-ветерани можуть мати іншу точку зору. Вони звикли до дуже структурованого середовища, а ми намагаємося познайомити їх із середовищем, яке є набагато менш структурованим, і заохочуємо їх досліджувати себе» [11].

Подібна тематика актуальна і для українського суспільства, тому нашим захисникам потрібно донести інформацію, що їх цінують, їх подвиг є важливим для нашої держави та її громадян. Сьогодні фахівці констатують, що «кожен третій військовий відчуває страх за своє майбутнє, а половина з цього числа боїться, що не зможе знайти роботу після служби» [9]. Подібна статистика свідчить про те, що держава має сформувати нову та якісну правову базу ветеранської політики в Україні.

Під час формування комунікаційних відносин у системі освіти необхідно враховувати емоційний та ментальний стан як ветеранів, так і викладачів, а також ветеранів і студентів, які не брали активної участі у воєнних операціях. Перехід від військових дій і специфічних військових стосунків до академічних відносин може відчуватися як потрапляння у зовсім інший світ, де немає війни й її травм. У цьому контексті підвищення рівня емпатійної культури серед учасників освітнього процесу є важливим фактором, що може значно полегшити адаптацію ветеранів до нових умов та сприяти їхній інтеграції у наукове середовище.

Відповідно, з метою формування довіри в університетському середовищі, вважається за доречне використати досвід США в питанні відзначення в університетах «Місяця вдячності військовим». Досвід, де «студентські містечка відзначають місяць вдячності військовим серією доповідей, обідами та іншими меншими заходами, а також використовують можливості протягом цього періоду, щоб відзначити викладачів і співробітників, які служили або можуть служити в армії чи резерві. Існують і інші способи висловити свою вдячність, а кампуси підходять по-справжньому креативно, використовуючи свою культуру та традиції у виступах і демонстраціях», є цікавим для України [12].

При формуванні інклюзивності освіти ветеранів слід врахувати вікові різниці студентів і супутні виклики (сім'я, діти, доступність), адже студенти-ветерани, як правило, старші за традиційних двадцятирічних студентів, що робить цей перехід дещо складним. У них часто є інші обов'язки, наприклад сім'ї чи наявна робота, тому має бути організована підтримка ветеранів в освітніх закладах, ураховуючи і ці особливості, шляхом запровадження гнучких програм набуття освіти. На думку експертів, без підтримки цей перехід може створити відчуття ізоляції, пояснює Девід Кіф, ветеран і директор із залучення військових і ветеранів у Колумбійському центрі переходу та інтеграції ветеранів. «Вони відчувають, що вони не є частиною більшої спільноти, але потім вони застрягли в такому розумінні, що вони повинні самі це пройти», – каже Кіф. «Для ветеранів це надзвичайно складно. І заклади повинні змінюватися

та створювати простір для студентів-ветеранів», чи це укомплектування військового ресурсного центру чи надання спеціальної документації, яка допомагає ветеранам в інтеграції чи інша допомога [14].

Нещодавно в Україні стартувала нова експериментальна ініціатива, за якою учасники бойових дій та особи з інвалідністю внаслідок війни можуть безкоштовно пройти професійне навчання в центрах професійно-технічної освіти Державної служби зайнятості (ЦПТО ДСЗ). На сьогодні в структурі служби повноцінно діють 8 таких центрів (Дніпропетровський, Полтавський, Харківський, Одеський, Львівський, Рівненський, Сумський та Івано-Франківський). Навчання в ЦПТО ДСЗ проводиться за 95 ліцензованими робітничими професіями та 365 освітніми програмами підвищення кваліфікації [3]. Вважаємо, що подібна ініціатива повинна бути поширена на систему закладів вищої освіти для ветеранів, які мають бажання продовжувати навчання в них.

У системі вищої освіти подібні проєкти проводяться в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, де створено Центр ветеранського розвитку, який «здійснює організацію та провадження заходів щодо профорієнтаційної роботи й індивідуального професійного розвитку військовослужбовців (мобілізованих осіб), звільнених з військової служби, зокрема ветеранів війни та членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України [15].

Заслуговує уваги університетська програма «Про підтримку ветеранів російсько-української війни та членів їхніх сімей», що відображає сучасні виклики перед Львівською політехнікою у питанні побудови для ветеранів інклюзивного освітнього середовища [10].

Інший позитивний досвід – це проєкт «Ветеранський простір університету», який реалізується СНУ ім. В. Даля в рамках проєкту «Зміцнення переміщених українських університетів задля сталого розвитку» за програмою імені Фулбрайта в Україні та фінансової підтримки Відділу преси, освіти та культури посольства США в Україні й передбачає розробку системи комплексної реабілітації учасників проєкту, професійну підготовку (перепідготовку) на цивільні спеціальності, на які є запит на ринку праці України, таких цільових груп як військовослужбовці, ветерани АТО/ООС, учасники бойових дій та члени їхніх сімей, а також члени сімей загиблих захисників України [16].

Відзначимо проєкт, який створений на базі Національного авіаційного університету, за підтримки Мінветеранів, що покликаний надати ветеранам та учасникам бойових дій важливий ресурс для їхнього подальшого професійного й особистого розвитку. Центр ветеранського розвитку здійснює організацію та провадження заходів щодо профорієнтаційної роботи й індивідуального професійного розвитку військовослужбовців (мобілізованих осіб), звільнених з військової служби, зокрема ветеранів війни та членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України, а також забезпечує надання освітніх послуг у встановлених обсягах, відповідно до сертифікованих освітніх програм в Університеті [17].

Поряд з тим, фахівці констатують, що серед проблем державної ветеранської політики є недосконалість механізму соціально-правового захисту ветеранів взагалі. Вони зазначають, що «нинішня система соціально-правового захисту ветеранів не передбачає комплексного переходу від військової служби до цивільної кар'єри», що є передумовою для забезпечення економічної самостійності ветеранів [22].

«Період великих потрясінь, у який ми живемо, тягне за собою стрімкі зміни в економіці, правовій, фінансовій сфері, соціальних відносинах, геополітиці» [23], тому одним із важливих напрямків, що потребує врегулювання є законодавче забезпечення права на інклюзивну освіту ветеранами російсько-української визвольної війни, про який ми вели мову в цьому дослідженні. Відповідно, наші рекомендації можуть бути використані при доповненні змісту ветеранської політики в напрямку освіти та професійного навчання.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що питання інклюзивності в освітньому середовищі є надзвичайно актуальним і потребує невідкладних та всебічних заходів для підвищення якості та доступності освіти для осіб, які зазнали найбільших втрат

унаслідок війни. Особливо гостро ця проблема постає сьогодні, коли значна кількість наших захисників, повернувшись з війни, шукає можливості для реалізації своїх професійних здібностей, талантів, нових навичок і знань у мирному житті. Ця ситуація вимагає від освітніх закладів адаптації існуючих програм і створення нових інклюзивних рішень, що враховують специфічні потреби ветеранів.

Інклюзивна освіта для України є одним із пріоритетів державної освітньої політики України [24], тому розробка програм підтримки ветеранів є належною відповіддю освітянського середовища на існуючі повоєнні виклики у відновленні України.

Вважаємо, що існує нагальна потреба у створенні сприятливих організаційно-правових, методичних і фінансових механізмів стимулювання студентів-ветеранів з урахуванням їх вікових, фізичних та емоційних особливостей, а також набутого військового досвіду і нових навичок. Держава, бізнес, громадські організації та навчальні заклади повинні об'єднати зусилля для розробки нових, креативних та інклюзивних рішень, спрямованих на забезпечення спеціальної освіти для наших захисників, враховуючи специфіку їхніх травм та інвалідності, а також створення дружнього освітнього середовища для ветеранів.

З огляду на це, ініціатива, згідно з якою учасники бойових дій та особи з інвалідністю внаслідок війни можуть безкоштовно пройти професійне навчання в Центрах професійно-технічної освіти Державної служби зайнятості, повинна бути поширена і на заклади вищої освіти. Це дозволить ветеранам війни отримати можливість навчання в системі закладів вищої освіти за спеціальностями, які відповідають їхньому досвіду, бажанням і є важливими для повоєнного відновлення України.

З метою формування довіри в університетському середовищі, доцільно врахувати досвід США щодо відзначення в університетах «Місяця вдячності військовим». Така ініціатива може сприяти підвищенню рівня взаєморозуміння та підтримки між університетською спільнотою та ветеранами, що є важливим для їхньої успішної інтеграції в академічне середовище.

Пропонуємо створити Ветеранський освітній простір при Юридичній клініці Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Цей простір має на меті надавати майбутнім студентам-ветеранам правові, інформаційні, психологічні, методичні та інклюзивні послуги під час вступу на навчання до університету, а також забезпечувати консультації щодо індивідуального професійного розвитку військовослужбовців. Такий підхід сприятиме більш ефективній адаптації ветеранів до навчання та їх успішній інтеграції в академічне середовище.

Використана література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 1.08.2024).
2. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 12.05.2015 № 389-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 1.08.2024).
3. Нові можливості для безкоштовного навчання ветеранів. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/novi-mozhlyvosti-dlia-bezkoshtovnoho-navchannia-veteraniv> (дата звернення: 01.08.2024).
4. Концепція політики щодо ветеранів та їх сімей. Експертні рекомендації до формування оновленої державної політики щодо ветеранів та їхніх сімей. URL: <https://www.pryncyp.com/wp-content/uploads/2024/01/veteranpolicy.pdf> (дата звернення: 1.08.2024).
5. Відсутність можливостей для працевлаштування ветеранів з інвалідністю: ризики для держави та суспільства. URL: https://veteranfund.com.ua/analitics/vidsutnist_mozhlyvostei_dlia_pratsevlashtuvannia_veteraniv_z_invalidnistiu/ (дата звернення: 1.08.2024).
6. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Захист прав ветеранів». Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/protection-of-the%20rights-of-war-veterans.pdf> (дата звернення: 1.08.2024).
7. Олександр Порхун: Ефективна реалізація ветеранської політики залежить не тільки від «центру», а й від кожного, хто працює на місцях, у громадах. URL: <https://mva.gov.ua/presenter/category/86-novini/oleksandr-porhun-efektivna-realizatsiya-veteranskoj-zalezhit-ne-tilki-vid-tsentru-a-y-vid-kozhnogo-kto-pracjuje-na-misjax-u-gromadah> (дата звернення: 1.08.2024).

8. Програму «Метінвесту» з адаптації ветеранів визнали найкращою в Україні: рейтинг. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/prohramu-metinvestu-z-adaptatsiji-veteraniv-viznali-najkrashchoju-v-ukrajini-rejtinh-1011425.html> (дата звернення: 1.08.2024).
9. Як українські компанії адаптуються під ветеранів. URL: https://lb.ua/blog/ho_pryntsyp/583694_yak_ukrainski_kompanii_adaptuyutsya.html (дата звернення: 1.08.2024).
10. Вчена рада ухвалила перелік заходів щодо поліпшення інклюзивності освіти для ветеранів війни та членів їхніх сімей. URL: <https://ipnu.ua/news/vchena-rada-ukhvalyla-perelik-zakhodiv-shchodo-polipshennia-inkliuzivnosti-osvity-dlia> (дата звернення: 1.08.2024).
11. USF adopts a ‘veteran inclusive’ approach to better support military-connected students. URL: <https://www.usf.edu/news/2023/usf-adopts-a-veteran-inclusive-approach-to-better-support-military-connected-students.aspx> (дата звернення: 1.08.2024).
12. Building Military Appreciation into an Inclusive Campus. URL: <https://www.higheredmilitary.com/news/articleDisplay.cfm?ID=2763>
13. Шерстюк Р. П., Стойко І. І., Паляниця В. А. Інклюзивна університетська освіта в Україні: реалії і можливості навчання ветеранів війни з особливими потребами. *Questions regarding the problems of higher education* : Зб. тез доп., м. Bordeaux, 4–6 берез. 2024 р. 2024. С. 363–367. (дата звернення: 1.08.2024).
14. The Support Military and Veteran Students Really Need from Higher Ed Institutions/ URL: <https://hbsp.harvard.edu/inspiring-minds/the-support-military-and-veteran-students-really-need-from-higher-ed> (дата звернення: 1.08.2024).
15. Центр ветеранського розвитку. URL: <https://karazin.ua/universitet/structure/strukturni-pidrozdily/tsentr-veteranskoho-rozvytku/> (дата звернення: 1.08.2024).
16. Ветеранський простір університету URL: <https://snu.edu.ua/index.php/veteranskyj-prostir-universytetu/> (дата звернення: 1.08.2024).
17. На базі НАУ відкрито Центр ветеранського розвитку: новий крок до підтримки захисників країни. URL: <https://nau.edu.ua/ua/news/2023/8/na-bazi-nau-vidkrito-czentr-veteranskoho-rozvytku-noviy-krok-do-pidtrimki-zahisnykiv-krajini.html> (дата звернення: 1.08.2024).
18. Горінов П. В., Драпушко Р. Г. Становлення національної ідентичності українців як основа національної безпеки Української держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10/2022. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/2.pdf (дата звернення: 1.08.2024).
19. Після завершення війни кількість ветеранів зросте до 5-6 мільйонів осіб – Мінветеранів. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/05/27/714276/> (дата звернення: 1.08.2024).
20. Драпушко Р. Г., Горінов П. В. Сучасні виклики і загрози правової культури молоді. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 18–22.
21. Драпушко Р. Г., Горінов П. В. Роль викладання юридичних дисциплін у процесі модернізації системи освіти в Україні в умовах безпекових викликів. *Модернізація педагогічної освіти у глобальному вимірі безпеки соціально-турбулентного світу*. 2023. № 1. С. 188–191.
22. Бетлій О., Ганущак Ю., Даниленко Д., Савчук Ю., Федорович І., Соціальні політики щодо ветеранів, людей з інвалідністю та пенсіонерів. <https://uareforms.org/pages/new-page-657> (дата звернення: 01.08.2024).
23. Череватюк В. Б., Сопілко І. М. Сучасне право в епоху соціальних змін. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія: *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. К. : НАУ, 2021. № 1 (58). С. 216–223.
24. Філик Наталія, Шуст Наталія. Інклюзивна освіта в контексті глобальних безпекових викликів. *Соціокультурні трансформації та геополітичні виклики в умовах багатопольярного світу* [Електронний ресурс] : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2022 р.) / відп. ред. А. Кравченко. – Київ : Держ. торг.- екон. ун-т, 2022. С.141–145.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996] No 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].
2. Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu: [About the status of war veterans, guarantees of their social protection] Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 No 389-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].

3. Novi mozhlyvosti dlia bezkoshtovnoho navchannia veteraniv. [New opportunities for free training of veterans.] URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/novi-mozhlyvosti-dlia-bezkoshtovnoho-navchannia-veteraniv> (data zvernennia: 1.08.2024). [in Ukrainian].
4. Kontsepsiia polityky shchodo veteraniv ta yikh simiei. Ekspertni rekomendatsii do formuvannia onovlenoi derzhavnoi polityky shchodo veteraniv ta yikhnikh simiei. [The policy concept for veterans and their families. Expert recommendations for the formation of an updated state policy regarding veterans and their families] URL: <https://www.pryncyp.com/wp-content/uploads/2024/01/veteranpolicy.pdf> (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].
5. Vidsutnist mozhlyvostei dlia pratsevlashtuvannia veteraniv z invalidnistiu: ryzyky dlia derzhavy ta suspilstva. [Lack of employment opportunities for veterans with disabilities: risks for the state and society] URL: https://veteranfund.com.ua/analytics/vidsutnist_mozhlyvostei_dlia_pratsevlashtuvannia_veteraniv_z_invalidnistiu/ (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].
6. Natsionalna rada z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny. Proiekt Planu vidnovlennia Ukrainy. Materialy robochoi hrupy «Zakhyst prav veteraniv». [The National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of the War. Project of the Recovery Plan of Ukraine. Materials of the Working Group "Protection of Veterans' Rights"] Yedynyi veb-portal orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/protection-of-the%20rights-of-war-veterans.pdf> (data zvernennia: 1.08.2024). [in Ukrainian].
7. Oleksandr Porkhun: Efektyvna realizatsiia veteranskoi polityky zalezhyt ne tilky vid «tsentru», a y vid kozhnogo, khto pratsiue na mistsiakh, u hromadakh. [Oleksandr Porhun: Effective implementation of the veterans' policy depends not only on the "center", but also on everyone who works on the ground, in communities.] URL: <https://mva.gov.ua/presenter/category/86-novini/oleksandr-porhun-efektivna-realizatsiya-veteranskoi-zalezhit-ne-tilki-vid-tsentru-a-y-vid-kozhnogo-hto-pratsue-na-mistsyah-u-gromadah> (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].
8. Prohamu «Metinvestu» z adaptatsii veteraniv vyznaly naikrashchoiu v Ukraini: reitynh. ["Metinvest" veteran adaptation program was recognized as the best in Ukraine: rating.] URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/prohamu-metinvestu-z-adaptatsiji-veteraniv-viznali-najkrashchoju-v-ukrajini-rejtinh-1011425.html> (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].
9. Yak ukrainski kompanii adaptuiutsia pid veteraniv. [How Ukrainian companies adapt to veterans.] URL: https://lb.ua/blog/ho_pryntsyp/583694_yak_ukrainski_kompanii_adaptuyutsya.html (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].
10. Vchena rada ukhvalyla pere lik zakhodiv shchodo polipshennia inkliuzyvnosti osvity dlia veteraniv viiny ta chleniv yikhnikh simiei. [The academic council adopted a list of measures to improve the inclusiveness of education for war veterans and their family members.] URL: <https://lpnu.ua/news/vchena-rada-ukhvalyla-perelik-zakhodiv-shchodo-polipshennia-inkliuzyvnosti-osvity-dlia> (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].
11. USF adopts a 'veteran inclusive' approach to better support military-connected students. URL: <https://www.usf.edu/news/2023/usf-adopts-a-veteran-inclusive-approach-to-better-support-military-connected-students.aspx> (data zvernennia: 1.08.2024). [in English]
12. Building Military Appreciation into an Inclusive Campus. URL: <https://www.higheredmilitary.com/news/articleDisplay.cfm?ID=2763> (data zvernennia: 1.08.2024) [in English].
13. Sherstiuk R. P., Stoiko I. I., Palianytsia V. A. (2024). Inkliuzyvna universytetska osvita v Ukraini: realii i mozhlyvosti navchannia veteraniv viiny z osoblyvymy potrebamy [Inclusive University Education in Ukraine: Realities and Opportunities for War Veterans with Special Needs]. Questions regarding the problems of higher education: Zb. tez dop., m. Bordeaux, 4–6 berez. 2024 r. S. 363–367 [in Ukrainian].
14. The Support Military and Veteran Students Really Need from Higher Ed Institutions. URL: <https://hbsp.harvard.edu/inspiring-minds/the-support-military-and-veteran-students-really-need-from-higher-ed> (data zvernennia: 1.08.2024) [in English].
15. Tsentrveteranskoho rozvytku. [Center for veteran development] URL: <https://karazin.ua/universitet/structure/strukturni-pidrozdily/tsentr-veteranskoho-rozvytku/> (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].
16. Veteranskyi prostir universytetu. [Veteran space of the university] URL: <https://snu.edu.ua/index.php/veteranskyj-prostir-universytetu/> (data zvernennia: 1.08.2024). [in Ukrainian]
17. Na bazi NAU vidkryto Tsentrveteranskoho rozvytku: novyi krok do pidtrymky zakhysnykiv krainy. [The Veterans Development Center was opened on the basis of NAU: a new step in supporting the defenders of the country] URL: <https://nau.edu.ua/ua/news/2023/8/>

- na-bazi-nau-vidkrito-czentr-veteranskogo-rozvitku-noviy-krok-do-pidtrimki-zahisnikiv-kraini.html (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].
18. Gorinov P. V., Drapushko R. H. (2022). Stanovlennia natsionalnoi identychnosti ukrainsiv yak osnova natsionalnoi bezpeky Ukrainskoi derzhavy [Gorinov P. V., Drapushko R. H. 2022. Formation of the National Identity of Ukrainians as the Basis of National Security of the Ukrainian State]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. No 10/2022. URL: http://lsej.org.ua/10_2022/2.pdf (data zvernennia: 1.08.2024) [in Ukrainian].
  19. Pislia zavershennia viiny kilkist veteraniv zroste do 5-6 milioniv osib – Minveteraniv. [After the end of the war, the number of veterans will increase to 5-6 million people – the Ministry of Veterans] URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/05/27/714276/> (data zvernennia: 1.08.2024). [in Ukrainian]
  20. Drapushko R. H., Gorinov P. V. (2021). Modern Challenges and Threats to the Legal Culture of Youth. Analytical and comparative law. No 4. P. 18–22 [in Ukrainian].
  21. Drapushko R. H., Gorinov P. V. (2023). The Role of Teaching Legal Disciplines in the Process of Modernizing the Education System in Ukraine Under Security Challenges. Modernization of pedagogical education in the global security dimension of the socially turbulent world. No 1. P. 188–191 [in Ukrainian].
  22. Betlii O., Hanushchak Yu., Danylenko D., Savchuk Yu., Fedorovych I. Sotsialni polityky shchodo veteraniv, liudei z invalidnistiu ta pensioneriv. URL: <https://uareforms.org/pages/new-page-657> (data zvernennia: 01.08.2024) [in Ukrainian].
  23. Cherevatiuk V. B., Sopilko I. M. (2021). Modern Law in the Era of Social Change. Scientific works of the National Aviation University. Series: Legal Bulletin «Air and Space Law». No 1 (58). P. 216–223 [in Ukrainian].
  24. Filyk Nataliia, Shust Nataliia. (2022). Inclusive Education in the Context of Global Security Challenges. Sociocultural transformations and geopolitical challenges in the conditions of a multipolar world [Electronic resource]: theses add. All-Ukrainian science and practice conf. (Kyiv, 24 lystop. 2022 r.) / vidp. red. A. Kravchenko. Kyiv: Derzh. torh.-ekon. un-t. S. 141–145 [in Ukrainian].

Gorinov P. V., Drapushko R. H. Right to inclusive education for veterans russian-Ukrainian war of liberation

The relevance of this study is due to the need for deep scientific-theoretical and practical substantiation of strategies and mechanisms for realizing the right to education for veterans of the russian-Ukrainian war. The main emphasis of the study is on the issues of organizing inclusive education, retraining, as well as acquiring new professional skills, which are critical for the successful reintegration of servicemen into civilian society.

The issue of inclusive education is in the focus of scientific research and practical initiatives carried out both by representatives of the academic community and business structures, public organizations, international and national volunteer associations, public administration specialists and active citizens. This testifies to its high relevance in the modern context of the socio-economic development of Ukraine.

The article conducts a thorough study of the issues of implementing the right to education for veterans of the russian-Ukrainian war, taking into account the experience of leading foreign practices. Special attention is paid to the need to create complex and interconnected organizational-legal, methodical, psychological-emotional and financial mechanisms that would ensure the effective integration of veteran students into the educational process. An important aspect is taking into account the specific needs of veterans, due to their age characteristics, physical and psycho-emotional condition, as well as multifaceted experience gained during the performance of military duties.

The study emphasizes the need for active cooperation between government institutions, businesses, community organizations and institutions of higher education to develop and implement innovative, creative and inclusive approaches to the organization of special education for veterans, which would take into account the unique challenges associated with injuries and disabilities, obtained as a result of military operations. An important component of this work is the creation of a favorable, friendly educational environment that would take into account the needs of veterans as much as possible and contribute to their successful social and professional integration.

In order to strengthen the trust and support of veterans in the environment of higher education institutions, it is advisable to pay attention to the experience of the United States of America, where the practice of commemorating the "month of gratitude to the military" is widely used as part of university programs. This approach contributes to the formation of an inclusive educational space that recognizes and supports the contribution of military personnel to the protection of national security.

Given the importance of the state initiative, which provides for the possibility of free vocational training for participants in hostilities and persons with disabilities as a result of the war in the Vocational and Technical Education Centers of the State Employment Service, we consider it expedient to extend this program to higher education institutions.

This expansion will contribute not only to the professional realization of veterans in peaceful life, but will also ensure the training of specialists capable of making a significant contribution to the reconstruction and development of Ukraine. In the context of modern challenges related to the post-war reconstruction of the state, the acquisition of new professional competences by veterans is not only an individual need, but also a socially significant task.

Key words: *veterans' rights, implementation of the right to inclusive education, participants in hostilities, the right to inclusive education, martial law, veteran policy, the Center for Vocational and Technical Education of the State Service.*